

НЯКОИ ВЪПРОСИ НА РУСКАТА ЛИТЕРАТУРА

Георги Германов

На V Международен конгрес на славистите въпросите на руската класическа литература бяха широко застъпени в съответствие с ролята и значението ѝ сред останалите славянски и неславянски литератури. Докладите бяха многобройни, с различен проблемен диапазон и облик, написани от различни идейни и методологически позиции. Те все пак се поддават до известна степен на класификация и степенуване. Към първата група доклади могат да се отнесат такива, които трактуваха най-общите проблеми на руската класическа литература (Д. Д. Благой, Др. Неделкович). Тяхна основна задача бе да разкрият причините, обуславящи възникването на този така важен етап в общия многовековен живот на руската литература, да установят някои от основните му закономерности, главните линии на развитието му, облика, мястото и значението му. Централно място заема изясняването на причините за появата, развитието и отмирането на литературните направления в тяхната сложна взаимовръзка. Сравнението със съответните моменти и особености на западните литератури е една важна черта на тези доклади, която допринася за по-голямата им пълнота и обоснованост на тезите. Авторите на друга група доклади (Ф. Сили, В. Велчев, Б. Крефт, Л. Ниро, Д. Гришин, Е. Крат, Й. Бланкоф) са насочили вниманието си към изследване на съвсем конкретни въпроси из творчеството на отделни руски писатели или на техни взаимни въздействия. Тяхната цел по принцип е да внесат нови моменти в изясняването на творческата физиономия на един или друг писател, да осветлят спорни или недостатъчно ясни проблеми на отделни негови произведения, да покажат в нов аспект някои страни от идейните и естетическите му схващания, да спрат вниманието върху някои особености на стила му. Съществуването на такива доклади се оправдава от необходимостта да се разработят частните проблеми, без което големите обобщения са невъзможни. Изнасянето на доста голям брой такива доклади обаче доведе в случая до известно стклоняване от главните проблеми, които би трябвало да се разискват задълбочено на конгреса. Значителен брой доклади третираха в едър план връзките на руската литература с други литератури (Н. Крутикова, Г. Димов, Т. Гане, В. Еджертън, Алб. Ковач и др.). Тук важно място заема не изследването на преките, непосредствени заемки, а принципните въпроси на обмяната и усвояването на художествения и теоретическия опит между руската литература и редица славянски и някои неславянски литератури. Докладчиците отделят голямо

внимание преди всичко на действието на вътрешнонационалните фактори, на специфичните национални условия при формирането на отделните литератури, на творческите направления и методи в тях. Външното въздействие на руската литература те възприемат като благотворен и важен, но все пак вторичен по своето значение момент. Интересно е представена сложната картина на трансформацията на постиженията на руската литература, на специфичното ѝ пречупване през творческото съзнание на писателите и критиците от други славянски и неславянски нации. Вярно са доловени и изяснени условията, които съдействуват за установяването на взаимните връзки и въздействие, като се започне от най-общите и първичните (социално-историческа, етнографска близост, близост в духовния облик, формирала се вследствие тези обстоятелства) и се свърши с непосредственото творческо учене на една личност от друга.

По-тясна постановка е дадена на този въпрос в докладите на редица слависти главно от западните страни, които се занимават с взаимните въздействия между отделни руски и чужди писатели (М. Гергилевич, Ж. Мерсеро, У. Викери и др.). Характерен е у тях стремежът за отбягване установките на остарелия вече компаративизъм, който подчиняваше руската литература на западните и фактически я обезличаваеше. Руските писатели, сравнявани със свои западни събратя, се разглеждаха като самостоятелни и със своя оригинална физиономия творчески личности, докато на IV конгрес имаше още осезателни рецидиви на компаративистко снизяване и фактическо отричане на такива фигури като Пушкин например. И сега се проявиха грешки, но те бяха не толкова в снизяването и обезличаването на един или друг автор, а по-скоро в неправилното схващане и обяснение на характерни особености на неговото творчество.

Съвсем малко внимание беше отделено и на този конгрес на славияния национален характер и отражението му в руската литература (Г. В. Краснов, П. Г. Пустовойт). Тези доклади бяха опит да се намери пътят, по който да се търси по нов начин решението на този твърде важен и твърде сложен въпрос.

Едно дори не особено подробно оглеждане на тематиката на докладите за руската литература, изнесени на V Международен конгрес на славистите, показва, че изследователите ѝ са навлезли много по-дълбоко в нейната богата и разностранна проблематика и методите за нейното решаване. Докладчиците показаха много широк диапазон на научните си интереси и търсения, засегнаха и поставиха за разискване много въпроси. Това обаче даде и известни отрицателни резултати. Получи се отклонение от генералната линия, изоставяне на големите обобщения, за което свидетелствува съвсем малкият брой на докладите по главните проблеми. Сега, когато са разработени монографично много от проблемите на творчеството на най-големите руски писатели и се преминава към сериозни обобщения от голям мащаб, конгресът би трябвало да насочи своето внимание към тяхното разискване като по-малките въпроси получават текущо решение в научния печат и дискусии. Вниманието можеше да се насочи много повече към по-нататъшното изясняване на националното своеобразие на руската литература, към националните особености на литературните направления и методи в нея в сравнение с останалите литератури, на развитието на стиловете и жанровете в тяхната сложна и многостранна обусловеност.

Настоящата статия няма за цел пълното изброяване на изнесените доклади и регистрирането на тематиката им, нито пък преценяването на отделните автори. В нея ще бъде обърнато внимание само на някои от по-важните общи проблеми, представляващи предмета на част от докладите.

Един от докладите, посветени на генералните въпроси на развитието на руската литература, беше този на Д. Д. Благой — „От Пушкин до Маяковски (Основни закономерности на развитието на руската литература от XIX — началото на XX век)“. Самото название вече говори за голямия обем на обхванатия материал, за множеството и сериозни проблеми, поставени за изясняване, или най-малкото, засегнати в него. Въпросите на процеса досега са сравнително малко изяснявани от съветските литературоведи. Д. Д. Благой тръгва от една солидна методологическа позиция: „В процеса на развитието на всеки народ, както и изобщо в процеса на всяко развитие, едновременно действуват два фактора, диалектически свързани помежду си: факторът на изменяемостта и факторът на непрекъснатостта. В различните периоди действието на всеки от тези фактори се проявява с различна интензивност.“ В доклада си Д. Д. Благой сумира и обобщава резултатите от многолетния труд на съветските историци на руската класическа литература, в това число и от своята. Извършвайки една голяма изследователска работа, авторът улавя някои от дълбоките закономерности в развитието на руската литература от XIX век, възсъздава доста убедително картината на непрекъснатия ѝ възход, като започва от оня момент, когато тя прави първите си действително самостоятелни стъпки, и свършва с времето, когато се превръща в литература със световно значение. Когато рисува този процес, Д. Д. Благой в голяма степен се отърсва от наслоените през годините на култа към личността на Сталин постановки и мнения относно вътрешнонационалните и външните фактори, действувачи върху развитието на руската литература, относно метода на тази литература. Като подчертава изрично и правилно решаващото значение на вътрешните фактори, авторът отделя нужното внимание и на връзките с европейските литератури, оказали в една или друга степен въздействие върху руската литература. Той се стреми да намери явното обяснение на сложните взаимоотношения между руската и западните литератури. Този подход личи както в оценката на литературния процес през XIX век изобщо, така и в оценката на литературните направления, писатели и произведения, представляващи нещо качествено ново. Много нови неща има в оценките за сентиментализма и романтизма на Карамзин, Жуковски, Батюшков. Проникновено са написани страниците за Пушкин и за неговата роля и значение в развитието на руската литература от XIX век. Дълбоко явна е мисълта за синтеза като основно качество на Пушкиновото творчество, за перспективността на това творчество, послужило като основа и източник за развитието на руския реализъм и за по-нататъшното развитие на родовите и жанровите в руската литература. От една негова страна произтича Некрасовата поезия, от друга — драматургията на Островски, от трета — прозаическите жанрове, представени така пълно чрез творчеството на Лев Толстой, Достоевски и други бележити майстори на разказа, повестта и романа. При това Д. Д. Благой се стреми да отстрани влиянието на тезата „реализъм-антиреализъм“, като отдели нужното място и на останалите методи и направления, представляващи част от об-

ция литературен процес в Русия през XIX век. Д. Д. Благой отхвърля теорията за единния поток на литературното развитие. Когато определя факторите, които движат развитието, Д. Д. Благой се спира на спецификата на общественно-политическия живот в Русия, на характера на освободителното движение и неговия хегемон в различните етапи, на ролята на националното самосъзнание и класовото осъзнаване на трудните маси.

И все пак в анализа на Д. Д. Благой има още елементи на тематичен подход към литературните явления. Дълбоките закономерности на собствено литературното развитие не намират достатъчно пълното си за размера на доклада изясняване. Не е достатъчно пълно и обосновано обяснена смяната на литературните направления и методи, обусловеността на тяхната хронологическа последователност (сантиментализъм, романтизъм, реализъм). Остава известна неизясненост и по въпроса за смяната на литературните родове и жанрове. Например, говорейки съвсем правилно за разцвета на прозаическите жанрове, постепенно изместващи стихотворните, като се започне от 40-те години нататък, Д. Д. Благой недостатъчно пълно мотивира този процес. В това място на доклада слабо е подчертано значението и влиянието на подема на народните маси, на значителното усложняване на социално-политическия живот на страната, предизвикали необходимостта да се излезе от границите на стихотворната реч и да се премине към обективизирано изображение на народния живот на широки платна. Тук би трябвало да се подчертае и засилилото се през 30—40-те години на века внимание и интерес към философските и психологическите проблеми. От Лермонтов нататък те навлизат все повече в руската литература, за да изпълнят цялото творчество на Лев Толстой и Достоевски. Неблагоприятно е повлияло върху правилното осветляване на въпросите диспропорционалното разпределение на литературния материал. В стремежа си да подчертае колкото се може повече значението на Пушкин, авторът достига до някои доста сериозни недооценки на други велики руски писатели, например Лев Толстой и Достоевски. Подценена е ролята на Гогол; Некрасов и Чехов почти изцяло отсъствуват. А това са все писатели и поети, които внасят редица качествено нови моменти в руската литература от своето време. Недостатъчното застъпване на писатели със световно значение довежда до известна колебливост на критерия при възприемането на литературните явления и процеса като цяло.

Търпят корекции също така и оценките на писатели, които са сравнително широко застъпени. Например Лермонтов е представен като „енциклопедическа“ творческа личност. Всъщност в творчеството на Лермонтов темите не са много, но варират разнообразно в различните му творби. Силата му по-скоро е в дълбочината на поетическото виждане и художественото възпътване на тези теми. За Лермонтов трябва да се подчертае, че задълбочава философското съдържание на руската литература, че внася елемент на аналитичност и разсъдъчност в добрия смисъл на тази дума. В това отношение той е прекият предшественик на Лев Толстой и Достоевски. Трудно може да се възприеме също така, че в творческия си развой Лермонтов повтаря Пушкин, макар и на нова степен. Още Белински отбелязва някои характерни разлики между двамата големи поети. Неубедително звучи и твърдението за приемствена връзка между „Кавказки пленник“ на Пушкин и „Демон“, тъй като второто произведение стои неизмеримо по-високо от

първото не само по дълбочината на философската и художествена концепция, въплътена в него, но и по майсторството на изпълнението. Макар да оценява правилно съотношението между Пушкин и Гогол, Д. Д. Благой прокарва някои паралели, които не могат да се приемат като убедителни. Един от тях е този между завършителните сцени на „Борис Годунов“ и „Ревизор“. Според автора те са аналогични по смисъла си. В действителност това са две съвсем различни по смисъл, съдържание и художествено изпълнение сцени. В заключителната ремарка на „Борис Годунов“ — „Народът безмълвствува“, се долавя далечният тътен на бъдеща буря. Нямата сцена в края на „Ревизор“ изразява страха на чиновниците, разочарованието от загубената игра и може би означава подготовка за нейното повтаряне пред действителния ревизор. Малко убедително е също, че „Записки на ловеца“ от Тургенев са „нова дума в развитието на световната литература“, въпреки използването на някои високи авторитетни оценки.

Докладът на Д. Д. Благой е богат с проблеми и разработки и може да послужи за основа на широка обобщителна работа в набелязаната посока.

На сродни проблеми е посветен докладът на д-р Драган Неделкович от Белградския университет, „Трите отлики на руската теория за реализма в сравнение със западноевропейската“. Разбира се, веднага се хвърля в очи известна разлика в метода и подхода към изясняването на литературните явления. Докато Д. Д. Благой извежда литературните явления от социалната история на Русия, за Др. Неделкович изходен пункт са красотата и човечността: „За да може една литература да стане световна, трябва да си създаде свой стил и да изтъкне свое съдържание, и то такъв стил и такова хуманно съдържание, от което и другите са жизнено заинтересовани.“ На второ място той поставя влиянието на социалните условия, при все че правилно отбелязва какво няма абсолютно съответствие между моментите на подъем и упадък в обществения живот и в развитието на литературата.

Линията, която Др. Неделкович прокарва през целия си доклад, е защитата на руския реализъм, доказването на неговото превъзходство над западния. Той вярно изтъква, че основни различия в схващането за отношението на изкуството към живота у руските и западните теоретици на реализма и у самите писатели-реалисти няма. И едните, и другите придават важно значение на факта и имат за цел да изобразят вярно живота, да кажат истината за него. При това Др. Неделкович решително отхвърля примитивното схващане за реализма като фактографско и фотографско отражение на живота. За ясната авторът групира проблемите в три главни насоки. Първата е схващането на руските критици и писатели за отношението между наука и изкуство. Неделкович се опира на схващането на Белински за единния гносеологически корен на науката и изкуството, използва позицията му на синтез на научното и художествено познание. Цитира класическото място в статията на Белински „Поглед върху руската литература през 1847 година“ за общото и различното между науката и изкуството. В използването на Белински у Др. Неделкович се забелязва известно колебание. Има моменти, когато той като че ли е готов да приеме едно по-ранно твърдение на великия критик, че за вдъхновението не е нужна наука, че ирационалното начало е ръководното в изкуството. По-нататък обаче той гради съжденията си върху доказателствен материал из зрелите

творби на Белински, върху оценки на Чернишевски и Писарев. Недостатък в работата е, че в нея не се използва критическото наследство на Добролюбов, особено такива негови работи като „Кога ще дойде истинският ден?“, гдето той стои на позициите на теорията на отражението. По-убедително би прозвучал и Чернишевски, ако се използваше „Естетическите отношения на изкуството към действителността“, където неговото разбиране за произхода, същността и предназначението на изкуството е намерило най-разгънатото си изложение. Според автора руските писатели и критици — реалисти имат романтическа представа за ролята на писателя и изкуството. Всъщност тук въпросът е до терминология. Става дума за романтическата тенденция, която е органически присъща на най-големите руски писатели от XIX век. Тук става дума за мечтата, която води човека към бъдещето, която му дава възможност да надделее безкрилия емпиризъм.

На второ място като важна особеност на руската класическа реалистична литература Др. Неделкович изтъква присъствието на авторската личност в произведението за разлика от западната, „чиито основи са: обективност, безличност, безпристрастност“. Тук е приведено уместно схващането на Белински за субективното в „Мъртви души“, което има общо принципно значение: „Тук разбираме... онази субективност и лична духовна изявеност, която не допуска той да бъде с апатическо равнодушие, чужда на света, рисуван от него, а го заставя да прекарва през своята жива душа явленията на външния свят, а по този начин да вдъхва жива душа и в тях“. Обръщането на Неделкович към мнението на писатели от ранга на Толстой и Достоевски по този въпрос доказва още веднъж, че това е характерна черта на руската литература. Достоевски се бори против схващането за задължителната обективистична позиция на писателя. Неделкович подчертава твърдото убеждение на писателя, че делото му има изцяло социален характер и че трябва непременно да служи на пробуждането на общественото съзнание. В още по-голяма степен се изявява пряката авторова намеса у Л. Толстой както в художествената му практика, така и в многобройните му изказвания по въпросите на литературата. Тезата на Др. Неделкович би спечелила, ако той използваше също така данни и аргументи из творческото и литературно-критическото наследство на Чернишевски и Некрасов например, у които тази тенденция е много по-ярко проявена и при това е осветлена от позиция, която непосредствено предшества марксистското схващане по дадения въпрос. Нали Чернишевски създава своята естетическа теория, обобщавайки най-пълно постиженията на руското реалистическо изкуство и специално на художествената литература. Изтъквайки, че в разбиранията си за реализма руските критици и писатели са чужди на субективизма, авторът изрично подчертава и тяхното противопоставяне на обективистичното отношение към живота, посочва стремежа на руската реалистична литература да изобразява живота в цялата му пълнота, като писателят не крие позицията и личността си. Като важна отличителна черта на руския реализъм в сравнение със западния Др. Неделкович сочи разгънатото изобразяване на психологическото и социалното у човека, а не само на физиологията, както това става у някои бележити западни съвременници на руските писатели от втората половина на века.

Третата отличителна черта на руската теория за реализма Др. Неделкович вижда в народността характер на руската литература и в

неговото теоретическо обяснение. При разглеждането на този въпрос той вече не излиза от позицията на общия хуманизъм, а определено сочи, че развитието на реализма в Русия е свързано с „онзи драматичен обществен ренесанс, ренесанс на съвестта и съзнанието“, който характеризира дадената епоха. Руският реализъм се развива в опозиция на реакционния феодален ред, „препятствие към всяко развитие“. Мечтата на свободните духове е разрушаването му. Трудно е обаче да се съгласим, че неразвитостта на революционните сили и „слабостта на общественно-политическата дейност е насочвала духовете към интелектуална и художествена дейност“. А няма интелектуалната и художническата дейност на Некрасов, Шchedрин, Чернишевски, Добролюбов, на Тургенев, Толстой и Достоевски няма дълбоко обществен смисъл и съдържание? В този дух могат да се изтълкуват цитатите, приведени от автора малко по-горе.

Неделкович подчертава специалния стремеж на руските писатели и критици да творят народностна литература и да обосновават народността като принцип в литературата, привежда примери с Пушкин, Гогол, Белински, Добролюбов. Не снизяване до битовите и етнографски особености, не разтваряне на личността в масата разбират руските писатели и критици, когато говорят за народността, а разкриване и изобразяване на цялостния национален живот в прогресивната му историческа насоченост. „Изобразяването на живота на ниските слоеве е без съмнение един от елементите на народността, но не и нейна същност.“ Неделкович подчертава диалектичката мисъл на Белински, че народността не означава национална затвореност, а е едно от условията за придаването общочовешки характер на литературата и че Пушкин е в най-висока степен народен писател, макар да е описвал живота на дворянството. Същността на работата в случая е в неговата национална и народна позиция, която му позволява вярно да обрисова упадъка на дворянската класа и да покаже какви са истинските проблеми на епохата.

В заключение Др. Неделкович смята руската литература за спонтанен израз на най-големите творчески сили на народа, дълго време насилствено задържани. Руската литература е също така единствената от европейските литератури, в която след сливането на романтизма от сцената, реализмът остава единствено направление, което отговаря по обхвата и значението си на обхвата и значението на романтизма за западните страни.

Докладът на Драган Неделкович е написан от материалистически позиции, но авторът му като че ли се бои от „традиционализма“. Може би затова у него въпросът за социалните корени на руския реализъм, изяснен обаче вярно, е поставен в третата част на доклада, а не в началото, гдето се изтъква общочовешкото начало. Докладът би спечелил и от по-ясната и смела употреба на установената марксистка литературоведска терминология. Този труд е ценен принос към изясняването на някои от главните въпроси, свързани със спецификата на руския реализъм от XIX век.

Проблема за националния характер, само набелязан на миналия конгрес, и сега не получи широка разработка. Една от причините за това е слабата предварителна разработка на различните му страни на ученията от различните клонове на славянознанието. Днес опасенията

от отклонения към национализъм в тази област вече изглеждат неоснователни. Законно е този важен въпрос да бъде по-дълбоко и по-сериозно застъпен в съвременната славистична наука.

Проблема за национален характер поставя в сравнителен план в своя доклад Г. В. Краснов „Проблемът за националния характер в българската и руската литература от 60-те години на XIX век“. Близостта на националния характер у различните славянски народи авторът търси в сродните социално-исторически условия, в близката по чертите си среда, в близостта на общественно-политическите идеали, които в даден момент съдействуват за моделирането на общественото съзнание на определен народ. Г. В. Краснов подчертава борбата на руските и българските революционери-демократи срещу шовинизма и панславизма и търсенето на единството в духа и на основата на народните идеали и стремежи с примери от теоретическото наследство на Херцен, Чернишевски, Шchedрин, Писарев, от художественото и теоретичното наследство на Ботев, Каравелов, Нешо Бончев. Авторът поставя въпроса за развитието и съвременното прилагане на принципа за търсене на национално-самобитното във всяка литература, като литературните взаимоотношения заемат второ и подчинено място в изясняването на процеса на създаването на литературните характери.

Авторовата литературно-историческа аргументация се ограничава в използването на творчеството само на двама-трима писатели от двете национални литератури, но примерите са достатъчно убедителни. Опирайки се главно на Л. Толстой и Некрасов, Краснов доказва търсенето на активното начало в народа като основен принцип в създаването на народните характери у тези двама писатели. Вярна е констатацията, че „Толстоевото решение на проблемата за героя и народа издига на ново стъпало характера на народността в литературата, нейния реализъм“. Краснов разграничава идеологически и философски двамата големи писатели Толстой и Некрасов. Но би следвало, когато говори за народните характери у Толстой, особено за това го задължава обстоятелството, че се опира на „Война и мир“, да обърне внимание на противоречията при тяхното изграждане и мотивировка. Бележката, че патриотичната дейност на Наталия се преплита с фаталистическата ѝ ограниченост е недостатъчна. Образът на Платон Каратаев например е коренно различен от образите на селяни като Тихов, Шчербаков, като стотиците хиляди войници, активно участващи в борбата за освобождението на родината си. Той е още по-различен от Наташа Ростова или Пиер Безухов. Толстой идеализира патриархално-старото, духовно-застоялото в характера на Платон Каратаев, засилва твърде много пасивността на Кутузов, дава един твърде спорен завършек на образа на Наташа Ростова. Заглаждане на противоречията между характерите на войниците и офицерите от Толстой има при това и в „Севастополски разкази“, които Г. В. Краснов цитира. Толстой нищо не би изгубил, ако тази страна от творческата му практика беше засегната в доклада. Това би било напълно в съгласие с постановката на Ленин за двете нации и двете култури, следователно и за двата характера в една нация от предсоциалистическия период. Такова сравнение изпъква още по-силно при съпоставката, която самият автор прави между Толстой и Некрасов. Тук става дума за концепцията, а не за висотата на художественото изпълнение. Правилно е твърдението на автора, че Толстой е открил характера на обикновения човек, вярна е и

тенденцията му да го разграничава от почвениците. Некрасов обаче схваща по-добре онова, което Г. В. Краснов си е поставил за задача да подчертае като основно в характера на руския и българския народи — обществено-политическата устременост на героите, оттам и голямата заостреност на характеристиките в това отношение.

Г. В. Краснов проследява накратко как се развива изображение-то на характера в българската литература. Отбелязва схематичното до голяма степен изображение на героя-хайдутин, юнак, борец у Чинтулов, Раковски, Каравелов, поради особеността на историческия момент и тогавашните изисквания към художествената литература. Този първи герой на новобългарската поезия е до известна степен идеализиран и малко конкретен. Конкретизацията Краснов търси по-нататък в реалистическото творчество на Каравелов, П. Р. Славейков. В повестите и разказите на Каравелов той вижда образи, които са „национални биографии, живописания в ярък национален колорит“. Основното и тук, както и в руската литература, е в търсенето на активно-хуманното начало. Краснов не търси преки заемки от руските автори, а общия идеен дух, който ги обединява с българските. Търпи критика позицията на автора по въпроса на българските литературоведи в областта на руско-българските литературни взаимоотношения. Техният принос е положителен и не може да бъде нито отминат, нито отречен. Сравненията, които Г. В. Краснов провежда, страдат от недостатъчно задълбочено изследване на българския литературен материал.

Докладът на Г. В. Краснов, направен в съпоставителен план, е положителен начален опит, който трябва да бъде продължен и развит.

П. Г. Пустовойт локализира задачата си, като се насочва към проблемата за славянския характер в творчеството на големия писател революционен демократ А. И. Херцен. Работата на П. Г. Пустовойт е построена в двоен план — от една страна, тя изследва теоретическите схващания на Херцен за славянския характер, от друга страна, проследява изображението на славянски дейци в творчеството на Херцен като белетрист. В преценката си за възгледите на Херцен за националния славянски характер, Пустовойт излиза от Лениновото учение за двете нации и двете култури, също развива становището, че революционните епохи са върховен момент във формирането на националния характер: „В епохите на пробуждане на националния живот на народите обикновено се създават националните култури и най-ярко се проявяват националните характери.“ Тезата на автора е, че макар в борбата на славянските народи за независимост Херцен да издига на пръв план социалния момент, засяга и някои съществени национални черти. Авторът изтъква последователната линия на Херцен в представянето на славяните не като „незлюбиви и смирени християнски агънца“, а в търсенето у тях на „социалистически потенци“. Това решително го разграничава от реакционните славянски дейци в Русия и останалите славянски страни (чехи, хървати, поляци). Във възгледите на Херцен славянските народи се очертават като народи със силен стремеж към независимост и самобитност, с умение да възприемат правилно и асимилират постиженията на останалите народи. Славянските народи са народи-певци, но от песенното творчество, наследено от вековете, Херцен изделя не онова, което изразява жалбата, оплакването, а протеста и бунта, борбата за свобода. Опирайки се именно на славянското устно творчество (от легендата за враждането на младата невеста) Хер-

ден прави извода за готовността за саможертва и подвиг, присъща на славяните. Към важните отличителни качества той отнася и земното, реалистичното мислене. Пустовойт критикува не само славянофилите, отдавна победени от хода на историята, а съвременни слависти (А. Гранжар например), у които продължават да живеят рецидивите на подобни остарели схващания. П. Г. Пустовойт не е безкритичен към самия Херцен и сочи противоречията в някои съждения и оценки. Херцен например твърди, че у славянина е слабо развито чувството за лична независимост и едновременно говори за стремежа към държавна независимост като за основна черта на руските славяни. Или Херцен твърди, че близостта между характерите на славянските народи е много голяма и едновременно с това заявява, че освен русите, на другите славяни, в това число и на поляците, не е присъща „социална пластичност“. Би могло сериозно да се оспори и твърдението за „женствеността“ на славянския характер, което трудно се свързва с подчертаването на неговата борбеност.

От анализа на портретите на славянски дейци, обрисувани в „Бълое и думы“, П. Г. Пустовойт фактически извлича някои нови моменти за общата характеристика на славяните. Особено важно е тук подчертаването на диалектическия подход на Херцен, така ясно проличал в отношението му към полските дейци. При цялото си уважение към Адам Мицкевич и при цялото си съчувствие към каузага за освобождението на Полша, той не отминава без критика реакционните месианистки идеи на великия полски поет. Положително отношение към прогресивните идеи и борци, отрицателно отношение към месианистките, националистическите, аристократическите предразсъдъци, в последна сметка — издигане на принципното интернационалистическо отношение — това е позицията на Херцен. Тази идея извежда П. Г. Пустовойт и от Херценовите портрети на Пьотър Цеханович, Станислав Сераковски, Станислав Ворцел, Йоахим Лелевел.

Пустовойт показва съвременното отношение към Херценовите идеи за славянска федерация. Те са остарели поради това, че в основата им лежи идеализиращата оценка на патриархалната община, на общинния социализъм като база за развитие на славянството по пътя на социализма. Правилна е, разбира се, идеята на Херцен обединението на славяните при всички случаи да стане на равноправна демократическа основа.

П. Г. Пустовойт сам смята, че докладът му е разработил малка част от голям проблем. Цитирайки мнения на видни слависти, изказани по време на IV Международен конгрес на славистите в Москва (Ф. Волман, Ю. Долански, Ем. Георгиев), той настоятелно поставя искането за по-нататъшна разработка на въпроса. „За да могат ефективно да се изучават тези нови характерни и новите методи на тяхното художествено възпитание, необходимо е да се обединят усилията на славистите от всички страни. Само въз основа на голям брой наблюдения и теоретически изводи по отделните славянски литератури може да се реши напълно проблемът за славянския характер, а също да се пресъздаде цялостната картина на живота на славянските народи както в миналото, така и в наше време.“

Този въпрос може да бъде разработен и решен на съвременно равнище само чрез обединяването на усилията на литературоведи, историци, етнографи, психолози.